

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

1-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

I.R.Asqarov, M.M.Mo'minov, U.Sh.Xusanov

Gulxayri(*Althaea officinalis* L) o'simligini kimyoviy tarkibi, gulxayri moyini elementlar analizi va uning xalq tabobatidagi axamyati.....

117

BIOLOGIYA**Sh.X.Yusupova, I.I.Zokirov**

No'xat agrotsenozi zararli entomofaunasining ekologo-faunistik tahlili (Shimoliy Farg'ona misolida)

124

K.Zokirov, A.K.Xusanov, O.T.Sobirov, M.F.Xafizddinov, D.A.Saidjaxonova, S.T.Tillayeva, A.A.Kozimov

Sharqiy Farg'ona sharoitida terak qabariq qalqondori (*Diaspidiotus slavonicus* (green, 1934)ning biologik va zoogeografik xususiyatlariga oid.....

132

Z.J.Isomiddinov, D.A.Mirzaliyeva

Xushbo'y shivit (*Anethum graveolens* L.) o'simligining biokimyoviy xossalari

140

F.I.Xalmetova, X.S.Axmedov, S.N.Buranova, A.N.Botirbekov

Reaktiv artritning genetik jihatlari

143

M.R.Shermatov

Farg'ona vodiysi agroekotizimlari tangachaqanotli hasharotlarining (insecta: Lepidoptera) zoogeografik tahlili

147

K.Z.Yakhyayeva, F.F.Xoltayeva, K.K.Aliyeva

Chaqaloqlarda buyrak patologiyasi sabalari

154

M.A.Raximov

Mollarni go'shtga boqishda genetik imkoniyatlaridan samarali foydalanish

158

M.X.Mirraximova, N.Y.Nishonboeva

Genining polimorfizmi atopik dermatitda

162

G.M.Zokirova

Farg'ona vodiysi sharoitida *Cinara tujafilina* (Del Guercio, 1909) shirasining (Homoptera, Lachnidae) biologiyasi

166

E.A.Botirov

Janubiy Farg'onaning *Agrotis* avlodi tunlam kapalaklari faunasi va ekologik xususiyatlari.....

170

G.M.Duschanova, N.A.Sobirova, D.A.Abdullayev

Toshkent botanika bog'i sharoitida *Eremurus lactiflorus* O. Fedtsch. (*Xanthorrhoeaceae*) o'simligi bargining strukturaviy xususiyatlari

176

F.M.Abdualiyeva, Sh.S.Xushmatov

Andijon shahrida joylashgan №1-son maktab o'quvchilarining (1-11 sinf) anfimova testi asosida intellektual rivojlanish darajasi tahlili.....

182

GEOGRAFIYA**Y.I.Ahmadaliyev, X.A.Abdualiyev**

Aholining hududiy taqsimlanishini tahlil qilishida zamonaviy iqtisodiy-geografik tadqiqotlarning zarurati

187

ILMIY AXBOROT**G.M.Mansurov**

Nemis tili darslarida til o'yinlari yordamida suhbatlashish qobiliyatlarini rivojlantirishni o'rganish.....

192

N.A.Sharopova

Qashqadaryo viloyati umumta'lim muassasalari moddiy-texnika bazasini mustahkamlash tadbirlari va ularning natijasi

196

O.A.Maniyozov, A.A.Bozorqulov, O.S.Isomiddinova

Ta'lim jarayonida birinchi tartibli chiziqli oddiy differensial tenglamalarni yechimini maple dasturida topish.....

199

D.O'.Qarshiyeva

Ona tili va adabiyot o'qituvchilarining kvest texnologiyasi asosida darslarni tashkil etish kompetentligini rivojlantirish

203

G.B.Nafasova, B.S.Abdullayeva

Bo'lajak fizika o'qituvchilarining ilmiy-mantiqiy dunyoqarashini shakllantirish

208

OSMON VA YER TUSHUNCHALARINING QIYOSIY SEMANTIK TADQIQI

СРАВНИТЕЛЬНОЕ СЕМАНТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПОНЯТИЙ НЕБО И ЗЕМЛЯ

A COMPARATIVE SEMANTIC STUDY OF THE CONCEPTS OF HEAVEN AND EARTH

Mamarasulov Akmaljon Mamatojiyevich¹¹Mamarasulov Akmaljon Mamatojiyevich

– Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada “Osmon”, “Yer”, tushunchalari ishtirok etgan iboralar qiyosiy o‘rganilib, milliy qarashlarni o‘zida aks ettiruvchi madaniyat va dunyoqarashning o‘ziga xos ma‘nolari, ikki til mentaliteti va hayot tamoyillaridagi o‘xshashlik va farqlar haqida umumiy xulosalar kontekstlarda qo‘llangan mazmun-mohiyati misollar yordamida keltirib o‘tilgan.

Аннотация

В статье сравнительно исследуются выражения и пословицы с участием понятий «Небо», «Земля», специфические значения культуры и мировоззрения, отражающие национальные воззрения, сходство в менталитете и жизненных принципах двух языков, а общие выводы о различиях делаются на примерах контента, используемого в контекстах.

Abstract

In the article, the expressions and proverbs involving the concepts of "Heaven", "Earth" are comparatively studied, the specific meanings of the culture and worldview reflecting the national views, the similarities in the mentality and life principles of the two languages, and general conclusions about the differences are drawn using examples of the content used in the contexts.

Kalit so‘zlar: xalqning turmush–tarzi, frazeologizm birlik tushunchasi, ma‘no ifodalash, ijobiy va salbiy, komponentli o‘rganish, axloqiy va ijtimoiy, qarama–qarshi ma‘no, tarixiy asoslangan birliklar, rivojlanish, paydo bo‘lish, o‘xshashlik va farqlar.

Ключевые слова: быт народа, единство фразеологизма, концепт пословицы, выражение значения, положительное и отрицательное, компонент обучения, нравственное и социальное, противоположное значение, исторически обусловленные единицы, развитие, возникновение лиш, сходство и различие.

Key words: people's way of life, phraseologism unity, concept of proverb, expression of meaning, positive and negative, component learning, moral and social, opposite meaning, historically based units, development, emergence, similarities and differences.

KIRISH

Har bir tilda narsa va buyumlarga qo‘yilgan nom bilan ataladi. Shu sababli insonlar bir-biri bilan muloqatga kirishganda har bir narsani o‘z nomini nutqi orqali tushuntirishga kirishadi. “Osmon” kosmonimi haqida fikr yuritilganda birinchi navbatda xayolimizda osmonda joylashgan quyosh, yulduz, oy hamda “Yer” so‘zi haqida fikr bildirilganda tuproq va yer yuzida joylashgan barcha narsalar haqida tushunchalarga ega bo‘lamiz. Bu otlar insonlarning kundalik faoliyatida juda ham muhim o‘rin egallaydi. Bunday so‘zlarni o‘zbek va nemis tillarida o‘rganish ikki xalqning turmush–tarzi, madaniyati, kundalik muomalada ifodalovchi tushuncha va urf–odatlarini o‘zida jamlagan bir qancha frazeologizmlarni o‘rganilgan tadqiqotlar asosida qiyosiy ilmiy tahlil qilish hozirgi tilshunoslikda dolzarb masalalardan biri deb hisoblaymiz.

NATIJA VA MUHOKAMA

O‘zbek tilida “Osmon”, nemis tilida “der Himmel”, o‘zbek tilida “Yer”, nemis tilida “die Erde” tushunchalari ishtirok etgan iboralar qiyosiy o‘rganilganda odamlar o‘rtasidagi munosabatlar vaqtida vujudga keladigan ko‘nikma hamda tushunchalarning muhim ekanligini ifodalaydi [1:708, 446].

Frazeologizm birliklarini o‘rganib chiqish milliy qarashlarni o‘zida aks ettiruvchi madaniyat va dunyoqarashning o‘ziga xos ma‘nolari, ikki til mentaliteti va hayot tamoyillaridagi o‘xshashlik va farqlar haqida umumiy xulosalarga kelish imkonini beradi. Asrdan asrga o‘tib kelayotgan xuddi shunday frazeologik birliklar tarixiy asoslangan birliklar bo‘lib, ya‘ni tilshunoslik rivojlanishining ma‘lum davrlarida paydo bo‘lgan qarashlarini o‘zida aks ettiradi.

Bundan tashqari, bir qator o‘zbek va nemis tillaridagi frazeologik birliklari diniy qarashlar ta‘sirida paydo bo‘lgan g‘oyalar asosida shakllangan bo‘lib, xalq axloqiy me‘yorlarining yakuniy to‘xtamga kelishiga asos bo‘lib xizmat qilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbek tilidagi "osmon" tushunchasi ma'lum bir ma'noda harakatni baholashga xizmat qiluvchi birikmalarda amalga oshiriladi (osmon tutun bo'ladi, osmonni bulut qopladi, tiniq osmonda yulduzlar charaqlab turibdi, dudi osmonga chiqmoq, fig'oni osmonga chiqmoq, oyog'ini osmondan keltirmoq, osmonda yurmoq, osmondan kelmoq, osmondan olib gapirmoq, osmondan osilib tushmoq) [2:146].

O'zbek tilida "Osmon", nemis tilida "der Himmel" tushunchalari frazeologizm birliklarda quyidagi tushuncha va ma'nolarni o'zida aks ettiradi degan xulosani belgilab beradi [3]:

1. Falak deb talqin qilinadi (eher stürzt der Himmel ein-osmon yerga tushadi).

2. Jannat – Xudo, farishtalar, najot topgan ruhlar va oliy saodatga erishish maskani (wie im Himmel leben - jannatdagidek yashamoq; den Himmel offen sehen - osmonni ochiq ko'rmoq, juda baxtli bo'lmoq, amalga oshishiga erishmoq, barcha istaklardan baxtli bo'lmoq).

3. Diniy yondoshilganda "der Himmel" va "Osmon" tushunchalari "o'lim" tushunchasi bilan bog'langan (in den Himmel auffahren - osmonga ko'tarilmoq).

4. Osmon mutlaq baxtning markazi, orzular va illyuziyalar olami sifatida qabul qilinadi (aus began Himmeln fallen - aus allen Himmeln stürzen - osmondan yerga tushmoq).

5. Osmon haqiqat va adolat ramzi sifatida talqin qilinadi (Es schreitet zum Himmel! - Bu osmonga faryod qiladi!, die Heiligen vom Himmel herunter schwören - barcha azizlar bilan qasamyod qilmoq).

6. Jannatga erishib bo'lmaydigan narsa [das Blaue vom Himmel versprechen - osmondan oyni va'da qilmoq).

7. Kutilmaganda sodir bo'ladigan hodisalar samoviy hodisalar bilan bog'liq (wie ein Blitz aus heiterem Himmel - musaffo osmonni taqdim qilmoq).

8. "Osmon" va "Himmel" leksemalari g'ayritabiiy kuchlarni bildiruvchi so'zlarning evfemistik o'rnini bosuvchi sifatida ham ishlatiladi.

("oh" du lieber Himmel! - ("oh" ey aziz jannat!).

Grofier Himmel! - Buyuk jannat!).

O'zbek va nemis tillaridagi frazeologik sur'atlarda tasvirlangan yer haqidagi asosiy tushunchalar ko'p ma'noga ega bo'lib, bu quyidagi bir necha jamlanmalarni o'zida aks ettiradi [3]:

1. Inson organlarining jismoniy o'limi (in der kuhlen Erde liegen - zax tuproqda yotmoq).

2. Yerdagi hayot, "bu nur" (den Himmel auf Erden haben - yer ustida jannat bo'lsin).

3. Saqlash, yopish, berkitish, qopqoq (jemanden ware am liebsten in den Erdboden versunken - kimdir yerga botishni yaxshi ko'radi).

4. Qo'llash-yordamlashish, tayanch (kein Bein auf die Erde kriegen - bir oyog'ini yerga qo'yib bo'lmaydi;).

5. Davlat, aniq bir hudud, va'da qilingan joy; (soweit die Erde reicht - yerning so'nggi chekkasigacha).

6. Yer insonlarning tushunchasida sog'lom fikr, ob'yektiv jarayon (auf der Erde bleiben - yer yuzida qolmoq, yer bilan bog'lanmoq).

7. O'zbek tilda "Yer" va nemis tilida "die Erde" nomlari kutilmagan holda, juda ham tez, yo'q joydan paydo bo'ladigan jarayon yoki narsalar to'g'risida ham frazeologik birliklarda ifodalanadi (wie aus der Erde gewachsen - xuddi yerdan o'sib chiqqandek).

8. Dunyo tillarining lug'atdagi anglatgan ma'nosida yer mehnat (ko'p hollarda qishloq xo'jaligi), kuchli faoliyat (yerni qazish; yerga o'tirish, aksariyat hollarda kundalik faoliyatdagi dehqonchilik bilan band bo'lishi ifodalangan [4].

Yuqoridagi misollarni qiyosiy tahlil qilganimizda „Osmon“, „Himmel“ va „Yer“, „Erde“ ma'nolari ikki halqning bir xil tushunchalariga ma'no jihatidan juda ham mos kelishini guvohi bo'lishimiz mumkin. Har ikkala tilda ham ular „Yer“ „O'lim“ tushunchasi ifodalab keladi, ammo ular ifodalanish sohasiga qarab, bildirgan ma'nosining ba'zi qismlarida mazmunan farq qilishi mumkin. Osmonga qarashlilik ijobiy xususiyat bo'lib, xursandchilik, mamnunlik, xushchaqchqlik mazmunlari sifatida qabul qilinadi, chunki diniy tomondan tana yerga, inson ruhi esa osmonga qarashlilik mazmuni ekanligini bildiradi.

Qiyosiy ko'rilayotgan mazmunlarni ibora darajasida nutqqa aylantirilganda tilshunoslik tomonidan amalga oshirilishini belgilaydi. Bu esa alohida leksemalarni ma'lum ma'no va kontekstlarda foydalanish mumkin emasligi bilan bog'liq. Shunday hollarda "Osmon", "der Himmel" va "Yer", "die Erde" leksik birliklari iboralarda sinonim almashtirish vazifasini bajaradi.

ILMIY AXBOROT

To'g'ridan-to'g'ri nomsiz "o'lim" ma'nolari, g'ayritabiiy kuchlardan qo'rqib allegorik burilishlardan foydalanish va boshqalar): jemanden deckt die kuhle Erde- kimdir nam tuproqda uxlaydi; jemanden unter die Erde bringen-kimnidir qabrga qo'ymoq; wieder zu Erde werden - yana tuproqqa aylanmoq, yerga kirmoq; in den Himmel auffahren - osmonga ko'tarilish; um Himmels willen - Xudo uchun! Himmel (Gott) behute! - Xudo saqlasin! ach du lieber Himmel! - Voy Hudoyim! Grosser Himmel! - katta osmon! Samoviy kuchlar! va boshqalarni ifodalab keladi.

Frazeologik birliklarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, o'zbek va nemis tillarida osmon va yer dunyo tushunchalari, bir tomondan, bir butunlikni tashkil qiladi (der Himmel und die Erde in Bewegung setzen - osmon va yer, dunyoni aylantirish) va boshqa tomondan, ular bir-biriga antonimlik xususiyatiga egadir:

yer insoning yerdagi haqiqiy hayot bilan bog'liq bo'lib, bu yerda ehtiyotkorlik va tirishqoqlik talab etiladi. Osmon bu o'rinda ilohiy borliq, illyuziya va orzular bilan bog'liq. "der Himmel – die Erde", "osmon – yer" qarama-qarshiligi jismoniy ("baland"–"past", "uzoq"– "yaqin") va ma'naviy xususiyatlarni bildiradi, bu diniy tomoni borligi bilan bog'liq tushunchalar deb aytishimiz mumkin.

Osmon va yer osti dunyosini qarama-qarshi ma'noda ifodalovchi frazeologik birliklarning mavjudligi yerni "oltin o'rtacha", borliqning o'ziga xos markazi sifatida talqin qilishga imkon beradi: die Holle auf Erden haben - do'zaxdagidek yashamoq; den Himmel auf Erden versprechen-yerdagi jannatni va'da qilmoq.

Barqaror birikmalarning miqdoriy ustunligi nemis tilidagi "die Erde" komponentli frazeologik birliklar yer ustidagi "der Himmel" komponenti insonning yuksak ideallar timsoli sifatida samoviy sohalarga doimiy intilishi, "yerlik" bilan bog'liq kundalik hayotdan uzoqlashish istagi natijasidir. O'zbek tilidagi manbalarda "osmon" va "yer" tushunchalarini ifodalovchi taxminan teng miqdordagi frazeologik birliklar mavjud bo'lib, ular o'zbek xalqining qishloq xo'jaligi va uning bergan hosillariga uzoq vaqt davomida qaram ekanligi natijasi sifatida talqin qilinishi mumkin.

XULOSA

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, turli nashrlarda to'planayotgan, chop etilayotgan frazeologizmlarning juda ham ko'p qismi faqat adabiy tilda shug'ullanuvchi doira vakillari va gumanitar ma'lumotga ega bo'lgan odamlarga ma'lum bo'lib, boshqa ona tilida so'zlashuvchi oddiy shaxslar tomonidan deyarli foydalanilmaydi. Biroq, iboralar passiv, foniy bilimlarning bir qismi bo'lib, milliy psixologiya, falsafa, madaniyat va mentalitet haqida muhim ma'lumot manbai bo'lib kelayotganligini ko'rishimiz mumkin. O'zbek tilida "Osmon", nemis tilida "der Himmel", o'zbek tilida "Yer", nemis tilida "die Erde" haqidagi iboralarni qo'llanilish sohasidagi turli ma'nolarini o'quvchilar uchun har ikki tilda ham ko'proq o'rganib borishlari maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. G. Drosdowski DUDEN- Deutsches Universalwörterbuch.Mannheim-1989. В.708, 446.
2. А.Мадвалиев таҳрири остида. Ўзбек тилининг изоҳли луғати [Толковый словарь узбекского языка]Тошкент нашри В.146.
3. Кривалева О.В. концепты «небо» и «земля» в русской и немецкой языковых картинах мира Уфа 2008, С. 18.
4. <https://burido.ru/641-frazeologizmy-s>.